

's-Hertogenbosch!....

*Gy eerste stad! waar Vryheidszoonen,
op Neêrlands grond, hun moeder kroonen...*

's-HERTOGENBOSCH IN 1794:

BELEG EN OMWENTELING

J. Baartmans

Kwamen in het vorige artikel vooral de militaire en politieke ontwikkelingen in ruim verband aan de orde, in deze bijdrage wordt nader ingegaan op 's-Hertogenbosch tijdens het beleg en op de politieke consequenties van de omwenteling. De auteur, Jacques Baartmans, is Neerlandicus en publiceert op het terrein van de achttiende-eeuwse letterkunde en geschiedenis.

De stad in 1794

*...hoe dwingelanden
Hun magt veréënden, zaamenspanden,
Ten ondergang van 's volks geluk...*

De historische maquette in het Noordbrabants Museum geeft 's-Hertogenbosch weer zoals het was in 1794: een voor die tijd flinke vestingstad met 12.500 inwoners, de grootste stad van generaliteitsland Brabant. Het jaar 1794 is gekozen voor de maquette omdat daarna grootschalige ingrepen begonnen én omdat dat jaar als een scharnier kan worden gezien tussen oud, het Ancien Régime, en nieuw, de moderne tijd. Het Ancien Régime betekende voor 's-Hertogenbosch vooral de aanwezigheid van een garnizoen in dienst van stadhouder Willem V. Die kwam nogal eens op bezoek, evenals zijn gouverneur, hertog Lodewijk van Bruns-

wijk. Zij hadden veel invloed in de stad, zelfs meer dan in de meeste Hollandse steden.

Maar ze waren nogal omstreden en zeker het garnizoen was niet geliefd. In 1787 hadden soldaten van dat garnizoen verschrikkelijk geplunderd in de stad. Dat was een uit de hand gelopen wraakneming omdat de patriotten, tegenstanders van Oranje, korte tijd het bestuur van de stad overgenomen hadden. Bij die plundering waren overigens ook enkele oranjegezinden slachtoffer. Het patriottisme was na 1787 levend gebleven ondanks of misschien juist dank zij die plundering. Er was een sociëteit waar de patriotten elkaar ontmoetten, de gewapende genootschappen waren blijven bestaan. Ook verschillende leden van de uit 40 personen bestaande stadsregering waren patriot. Dat alles betekende dat heel wat Bosschenaren uitzagen naar de terugkeer van patriotten die in 1787 naar Frankrijk gevlucht waren en naar hulp van een Frans leger. Dan zou er een eind kunnen komen aan de onderdrukking die de Bosschenaren voelden.

Steeds weer werden belangrijke ambten in Brabant, vooral in Den Bosch, door toedoen van de prins en de Staten-Generaal aan vreemden gegeven, mensen uit Holland. Dat voelden zelfs de in andere opzichten bevooroordeelde Hervormden. En juist zij heb-

ben het belangrijkste aandeel gehad in de ontwikkelingen van Brabant als gewest in de jaren 1794 tot 1796.

Dubbele onderdrukking werd natuurlijk vooral gevoeld door de Katholieken (70 tot 80% der inwoners). Zij waren uitgesloten van politieke ambten én van de stadsregering. Zij moesten meebetalen aan het onderhoud van de hen afgenomen kerken. Nog steeds vonden de katholieken elkaar in schuilkerken.

Een zekere tegenstrijdigheid in belangen is aan te wijzen. Oud-patriotten, protestantse patriotten, katholieke patriotten, regenten, burgers; iedere groep vertegenwoordigde een andere nuance. Wat hen had kunnen verenigen, 'democratisch patriottisme', is in 's-Hertogenbosch nog niet duidelijk te vinden. Dat bestond wel in Holland, zij het vooral op papier. De Brabantse Gazette was daar een echo van. Deze Bossche courant nam berichten met een patriottische kleur uit andere kranten over. De schrijver en drukker van deze courant, Jan Baptist van Gulpen, had vaak problemen met de magistraat. Hij was sterk in het verzinne van smoezen, werd veiligheidshalve geen lid van de Vaderlandsche Sociëteit, maar moest zich een censor laten welgevalen. De andere courant, de 's-Hertogenbosche Dinsdagse en Vrydagse Courant, was veel meer gezagsetrouw.

's-Hertogenbosch was van belang als vestingstad. Voor beide partijen, het garnizoen als verdediger en een Frans leger als aanvalser, waren er omstandigheden die de zaken bemoeilijkten. Er waren émigrés die in 1792 voor de Franse revolutie gevlucht waren en in 's-Hertogenbosch politiek asiel hadden gevonden. Vanuit Frans revolutionair standpunt waren dat overlopers. Wat zou er met hen gebeuren?

Vanuit Parijs was er voor het Franse leger

de instructie hen niet vriendelijk te behandelen, wat toen betekende: hen te laten fusilleren en daarop toe te zien. Dat toezicht was een van de taken van de meereizende representanten. Maar wie verantwoordelijk was voor de beslissing, had er zeker geen gemakkelijke taak aan. Pichegru had er bijvoorbeeld grote moeite mee. Het was een moeilijk punt bij eventuele onderhandelingen.

Moeilijk voor het garnizoen was ook dat de patriotten in de stad graag de rol van spion wilden spelen en op zoveel mogelijk manieren de verdedigers wilden tegenwerken en demoraliseren. Zij zagen de Fransen en terugkerende patriotten vol vertrouwen tegemoet. Ook de stadsregering spande zich in meerderheid niet in voor de belangen van stadhouder en garnizoen. Het garnizoen was echt niet populair, ook al omdat het flink op de stedelijke begroting drukte en het stadsbeeld te veel bepaalde. Dat is al niet aardig als zo'n garnizoen bij de goede partij hoort. Zeer onprettig wordt het als de militaire 'gasten' de dubbele onderdrukking verpersoonlijken én ook nog eens geen Nederlanders zijn, maar Duitsers, Engelsen en Franse émigrés.

Allerlei misverstanden zijn in zo'n situatie mogelijk en zelfs welkom. Een voorbeeld: dansten Bossche jongeren in mei 1794 nu om een vrijheidsboom met ronde hoed, zoals de militaire bevelhebbers aan het stadsbestuur lieten weten, of om een Meiboom, zoals het stadsbestuur antwoordde?

Veel lijn en daadkracht leverde dit alles niet op. Dat lag overigens ook aan Den Haag, de stadhouder en de Raad van State.

In augustus kwam daar nog bij dat gedemoraliseerde Engelse en Hessische soldaten die zich moesten terugtrekken voor het Franse leger in opmars, in 's-Hertogenbosch aankwamen. Nog meer verwarring, maar geen beleid.

Het beleg van de stad

*'s-Hertogenbosch! op uwe muuren,
Moest gy een fellen storm verduuren...*

Voor de bevrijding moest een prijs betaald worden. Dat was de belegering van de stad in de maanden september en oktober 1794. Het beleg begon op 22 september min of meer toevallig. Generaal Daendels, aanvoerder van de Nederlandse patriotten die met het Franse leger terugkwamen, hield met vier ruiters een verkenningstocht naar Orthen vanuit Berlicum. Hij ontdekte dat de schans bij Orthen door maar vier mannen bewaakt werd, en die vier namen de wijk naar de stad. Zo 'veroverde' Daendels de schans, verbrak daarmee de verbinding tussen de stad en het fort Crevecoeur en begon de stad te beschieten.

Volgens Kesman kwam de insluiting van 's-Hertogenbosch op 22 september onverwacht. Maar het leger van Pichegru was al meer dan een week bezig met het veroveren van dorpen in de Meierij. Sommige Bosschenaren trokken hun conclusies: de echte stadhoudersgezinde leden van het stadsbestuur zagen nog kans naar Holland te vluchten, evenals verschillende ambtenaren, die weinig goeds dachten te kunnen verwachten. Onder hen president-schepen Ackersdijk. Maar het garnizoen liet de kans voorbijgaan om de Franse emigrés via Crevecoeur naar Holland te laten uitwijken; een nalatigheid met lastige gevolgen.

Stadssecretaris Caspar van Breugel hield een dagboek bij over het beleg: 'Onzijdig verhaal wegens de belegering van 's-Hertogenbosch', uitgegeven door Abdias Velingius, de garnizoenspredikant. Over 21 en 22 september schrijft Van Breugel: 'Op Zondag den een en twintigste september 1794, kwam er zekere tijding, dat een detachement Franschen, te Berlicum (...) was aan-

gekomen. Het algemeen, en zelfs uit Holland versterkt, begrip, dat de vijand het op Gelderland had gemunt, veroorzaakte, dat men zich daarover niet alarmeerde; ja zelfs dat men daar op weinig acht gaf.'

Van Breugel vertelt dan over de Franse officier en trompetter die geblinddoekt in de stad zijn toegelaten. Dat verwekte 'ontroering', maar die verdween toen bleek dat deze Fransen alleen om toegang tot de stad vroegen voor mensen van het hospitaal in Sluis die zich bij het Franse leger bevonden en geen wapens hadden gedragen. Van Breugel vervolgt:

'(...) en men vertelde, dat die officier gezegd had, dat de Fransen eerlang meesters van Gelderland zouden zijn'. Maandag 22 september 'kwam op 't onverwagst de tijding, dat de Orthenschans, door de Fransche Hussaaren reeds ingenomen, en dus de Stad in staat van beleg was. Ongelooflijk was daar over de verbazing'.

Van Breugel plaatst heel wat vraagtekens bij het beleid van de militaire bevelhebbers. Het lichtvaardig geloof hechten aan het verhaal dat de Fransen het op Gelderland gemunt zouden hebben, valt hem op en hij vermeldt dat er veel aandacht en mankracht werd besteed aan het versterken van een retranchement bij de Papenbril, de Citadel, terwijl daarvoor de Orthenschans werd verwaarloosd. Van daaruit kon de Citadel gemakkelijk aangevallen worden. Dat was dus een dubbel verkeerde inspanning.

Op 23 september begon het krijgsrumoer echt. Willem Daendels richtte zich op de verovering van het fort Crevecoeur, dat intussen wel afgesneden was van de stad, maar nog heel belangrijk vanwege de sluisen die de waterstand en dus de inundatie konden regelen.

Vier dagen werd het fort met veel geweld beschoten en zeer zwaar beschadigd. Op vrijdag 26 september gaf commandant

Afb. 1 Tekening van J.A. Knip uit 1797 van de schans te Orthen, genomen door de Fransen op 20 september 1794 (Origineel in collectie NoordBrabants Genootschap, berustend in de Katholieke Universiteit Brabant te Tilburg).

Tiboel de sterkte over, nog op tijd om als voorwaarde te kunnen stellen dat de Hollandse en Hessische soldaten na inlevering van hun wapens naar Holland zouden kunnen vertrekken. Bevelhebber Van Hessen-Philipsthal nam Tiboel de overgave uiterst kwalijk. Hij veronderstelde dat het fort nog steeds ruim voorzien was van voedsel en wapens. Tiboel werd in Zaltbommel gearresteerd en naar 's-Gravenhage gebracht om daar voor een krijgsraad te verschijnen. Kesman beschikte over meer betrouwbare gegevens toen hij zijn herinneringen opschreef. Tiboel was toen door de krijgsraad vrijgesproken en in zijn eer hersteld. De toestand wat wapens en voedsel betreft was totaal anders dan wat men er in de stad van

dacht: geen geschikte kanonnen en geweren; geen hulpmiddelen om schietgaten intact te houden en te bevoorraden; geen materiaal om beschadigd geschut te herstellen. Er was wel meel, maar geen oven en zelfs geen trog om brood te kneden. De manschappen waren uitgeput en hadden honger; er waren veel zieken en gewonden. Het onmiddellijke voordeel van de verovering van Crevecoeur voor Daendels en Pichegru was dus dat de sluizen naar de Maas opengezet konden worden zodat het water van de inundaties afvloeide en loopgraven aangelegd of gebruikt konden worden. Binnen een paar dagen konden de Fransen de stad al zeer dicht naderen, zowel van de noord- als van de westkant.

Uit eigen waarneming is erover geschreven door de bekende patriot Pieter Vreede, die samen met zijn zoon en Adriaan van der Willigen, de latere drost van Tilburg, het beleg bezocht; als toerist. De Franse generaal

Dardenne, die bij Van der Willigen in Tilburg had gelogeerd, had hen uitgenodigd. Ook Van der Willigen heeft over zijn ervaringen geschreven.

De Bossche schilder J.A. Knip tekende en schilderde de beschieting zoals die in de avond van 25 september plaatsvond, vanuit de westkant van de stad. De branden in de stad vallen bij hem op; huizen in de St. Jorisstraat en op het 'Ortheneind' zijn blijkbaar getroffen. Dit komt overeen met de beschrijving van Caspar van Breugel. De twee huizen in de Jorisstraat brandden geheel af; volgens Van Breugel omdat een van de brandspuiten niet in orde was en er twee ingezet werden op het Ortheneinde. In de stad beleefden de verschillende groepen het beleg ieder op hun eigen sterk van elkaar verschillende manier: het garnizoen, de magistraat, de burgers. Opvallend is de sterke aanranding van de kant van de burgers om de stad over te geven. Zij lijdten de schade, zij geloven niet in de kansen de stad te behouden voor het Ancien Régime, zij hebben niet zulke grote bezwaren tegen de komst van de Fransen. De magistraat staat nagenoeg buitenspel: de burgers wendden zich rechtstreeks tot de gouverneur. Sommige burgers wilden meehelpen om de stad te verdedigen, maar andere probeerden dat weer zo veel mogelijk te verhinderen. Daarom werden de soldaten van het garnizoen niet afgelost en dat betekende natuurlijk dat ze langzamerhand volstrekt uitgeput raakten. Kesman benadrukt de moed van de militairen; ongeveer duizend man, terwijl 4 à 5 duizend nodig zou zijn geweest. Hij beschrijft de benarde positie van de soldaten. Samengevat zegt hij dat het garnizoen dag en nacht, zonder ooit onder dak te komen, de ontberingen van nachtrust, verschooning en behoorlijk voedsel moest verduren.

Van Breugel geeft van dag tot dag de voornaamste gebeurtenissen in de stad tijdens het beleg weer. Het gouvernement wordt getroffen, heel wat huizen in de Postelstraat en op het Hinthamereinde, de toren van de Jacobskapel, de Latijnse scholen en het Hooghuis van Megen, waar 98 zieken lagen die gespaard bleven. Over 30 september tekent hij aan: 'Heden werden verscheiden burgers en militairen gedood en gekwetst, ook twee kinderen getroffen; welken men, hoeveel moeite 'er toe werd aangewend, het spelen op de straten niet beletten kon, daar de ouders noch naar vermaningen, noch naar bedreigingen luisterden'. Er werden openbare bidstonden gehouden, bijna elke dag van het beleg. Van Breugel zegt dat ze de eendracht bevorderden, maar hij merkt ook op dat de predikant Van Luijnen tevergeefs probeerde de burgers er toe te brengen aan de verdediging van de stad mee te werken. Er is bij Van Breugel alleen sprake van door predikanten geleide bidstonden; het lijkt erop dat de katholieken ook nu in hun schuilkelders bleven bidden. Naarmate het beleg langer duurde, werd de situatie moeilijker voor garnizoen en bevelhebber. Het Franse leger bleek over veel meer manschappen en munitie te beschikken dan tevoren was aangenomen. Pichegru was uitstekend op de hoogte van alles wat er in de stad gebeurde en hoe de stemming er was; dit wees op spionnen en overlopers. De verdedigers van de stad beschikten over steeds minder middelen. De gewone burgers verloren hun geduld en drongen steeds meer op capitulatie aan; de 'laage klassen', zegt Van Breugel, uitten woedende bedreigingen tegen de gouverneur. In getroffen en brandende huizen werd geplunderd. Alleen rijke burgers konden nog aan levensmiddelen komen, maar ook zij betreurden de hardnekkigheid van Van Hessen-Philipsthal. Die gaf te kennen

dat hij alleen over capitulatie wilde denken als er een echte stormloop op de stad zou komen.

Het bombardement werd steeds heviger.

De Fransen beheersten de situatie ook psychologisch: soms lieten ze een emigrant ontsnappen, na ondervraging over de toestand in de stad. Ze zorgden voor verspreiding van kranten die slecht nieuws bevatten voor het garnizoen. Op 9 oktober was het zover dat Pichegru duidelijk dreigde met een stormloop en het verwerpen van alle voorwaarden van de kant van de belegerden, als er geen onderhandelingen over capitulatie zouden beginnen.

Die hele dag werd er inderdaad onderhandeld en 's avonds bereikten de partijen een akkoord.

Het stadsbestuur wilde bij deze besprekingen betrokken worden en had zich daarop voorbereid door een aantal punten te formuleren. Die herinnerden nogal aan het Ancien Régime, of in ieder geval aan Brabant als generaliteitsland en daarom maakten deze punten weinig kans bij de Franse militairen en burger-representanten, bij de echte patriotten en bij de katholieke meerderheid in de stad. Wat betreft godsdienstvrijheid zou er niets veranderd worden; de politieke macht en de rechtspraak zouden in handen blijven van de regenten; regenten en ambtenaren die niet onder het Franse oppergezag wilden blijven, zouden met hun bezittingen mogen vertrekken. Kortom: een naïef wensenpakket. Uiteindelijk kwam de magistraat er niet aan te pas bij de overgave op 9 oktober. De reactie van de burgers wordt door Van Breugel beschreven. De 'daging', zoals het toen heette 'veroorzaakte eene algemeene vreugde. De bedrukte inwoners van allerlei classen verlieten hun bedompte kelders, in welken zij zoo lang als opgesloten, en de schepen, in welke zij zo veele dagen onder de bogen van de Visch-

markt, en eenige kleinere waren saam gepakt geweest; en men hoorde in eenige herbergen een onmaatig gejuich, even als of de Franschen de verlossers waren van 's-Hertogenbosch, dat nu, volgens de geruchten, den volgenden Zondag, in hunne handen zou komen'.

Van Breugel betreurde zelf de komst van de Fransen, maar is eerlijk genoeg om de opluchting bij de burgers op te merken. Die werd niet alleen veroorzaakt door het gegeven dat het kriegsrumoer voorbij was, maar ook omdat de Fransen de voorwaarden kwamen scheppen voor een nieuwe tijd.

Na het beleg

*'Na die storm komt zonnescijjn,
Tyrannen op de vlugt gedreeven;
De waare Vrijheid U gegeven...'*

De nieuwe tijd zou het democratisch patriotisme moeten brengen. Voor de inwoners van 's-Hertogenbosch hield dat in: godsdienstvrijheid, gelijke rechten voor de katholieke meerderheid van de bevolking om aan het stadsbestuur deel te nemen en toegang tot officiële ambten die steeds aan 'Hollanders' waren gegund.

Op zondag 12 oktober vond de vrije aftocht van het garnizoen plaats. Deze aftocht van het garnizoen is prachtig getekend door Dirk Langendijk en beschreven door Kesman, die er gevoelige herinneringen aan heeft. Hij vertelt over de neerslachtigheid en de diepe stilte bij de vertrekkende soldaten. De Fransen gedroegen zich, een enkele uitzondering daargelaten, bescheiden. Heel wat émigrés wilden bij deze gelegenheid ontkomen, maar de Fransen stonden dat alleen toe aan in militair tenu geklede émigrés.

En daarmee was het Ancien Régime uit 's-Hertogenbosch verdwenen.

Na de overgave brak er voor de stad een moeilijk, verwarrend en rumoerig jaar aan, zowel wat de eigen bestuurszaken aangaat als wat betreft aangelegenheden van de Republiek en het gewest Brabant.

De stad bleef nog enkele maanden hoofdkwartier van Pichegru en Daendels. Maar hun plannen stemden niet overeen. Daendels was veel voortvarender dan de Fransen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de oproep die hij vanuit 's-Hertogenbosch op 21 oktober richtte aan zijn Gelderse en Overijsselse landgenoten. Enkele passages uit de brief; hij begint aldus: 'Ontwaakt mijn waarde Landgenoten; de tijd is gekomen, dat wij ons zelf moeten verlossen van de slavernij, waaronder het Land en vooral de Boerenstand zo lang gezocht heeft. Schroomt niet de wapenen op te vatten en u te ontdoen van uwe Drostten, Hoofdschouten, Richters, Ambtsjonkers, Schouten, Collecteurs, pachters en andere beulen en bloedzuigers'. En verderop: 'O, Mijn Vrinden! hoe gelukkig zullen wij zijn, als ons Land eens gezuiverd is van al dat Adellijk en Aristocratisch Ongedierte; als er geen Drostendinsten meer zullen zijn; als ieder vrij zal mogen jagen en Vissen; als de Lasten en Ongelden voor een groot gedeelte zullen verminderd zijn en niet meer voornamelijk de armen drukken, zo als thans plaats heeft'.

De idealen en ideeën van de democratische patriotten komen helder naar voren in deze oproep: vrijheid en gelijke rechten; evenredige lasten en belastingen; algemeen kiesrecht en gekozen bestuurders.

Daendels werd om de brief flink op de vingers getikt, bijna gedegradeerd door de Fransen. Maar het tekent wel de verwarring in deze maanden. De representanten en Pichegru aarzelden om met een leger dat nog steeds niet op krachten was na alle ontberingen, de rivieren over te steken. Zij kregen

tegenstrijdige en halfslachtige instructies uit Parijs, waar een 'Comité du Salut Public' tegelijk met Bataafse patriotten én met afgevaardigden van het Ancien Régime onderhandelde. Daendels wilde dus wél de rivieren over en deed zelfs een mislukte poging. En 's-Hertogenbosch was het centrum van al deze verwarring.

Hoe ging het intussen met de gewone Bosschenaren en de Franse soldaten in de stad? Van Breugel schreef over de opluchting onder de burgers, maar ook de Fransen waren er aan toe weer eens in een stad te vertoeven in plaats van in het open veld. Weken, zelfs maanden, schrijft Gerrit Paape, hadden ze rondgezworven in gebieden waar weinig te halen was. Hun kleren waren versleten, vaak hadden ze honger geleden. Wat hun moreel betreft, zijn Paape en Vreede het niet eens. Pieter Vreede wantrouwde alles wat Frans was sinds 1787 en was niet naar Frankrijk uitgeweken. Hij is wel zeer te spreken over Daendels en zijn regiment teruggekeerde patriotten.

Eén ding is zeker: de Fransen kochten in die eerste dagen snel de winkels leeg en betaalden veelal met assignaten. De winkeliers moesten deze waardepapieren (die gedeckt werden door in Frankrijk onteigende goederen van kerk en adel) accepteren onder forse dwang. Ook voor betalingen van schulden en aflossing van leningen konden ze worden gebruikt. Dit betekende dat ook heel wat Bosschenaren er van profiteerden, bijvoorbeeld door achtergebleven bezittingen van émigrés te verkopen. Als ze maar snel handelden, want de assignaten konden elk moment ook weer in waarde dalen. Aan alle gekrakeel dat om deze waardepapieren ontstond, kon de stadsregering alleen maar een einde maken door borg te staan.

Opvallend is dat nogal wat winkeliers blijkbaar veel levensmiddelen onder de toonbank hadden gehouden toen de nood hoog

was. Er was sprake van een zekere distributie; de Fransen mochten maar voor een beperkt bedrag tegelijk kopen. Maar de minder draagkrachtige burgers kwamen er voorlopig nog niet aan te pas, zoveel is duidelijk. Zij gingen nog een zware winter tegemoet. Op discipline en behoorlijk gedrag van de Fransen werd zeker toegezien. De Bossche advocaat Boudewijn Donker Curtius had een grote afkeer van de Franse inmenging als zodanig, maar hij bewonderde de gewone Franse soldaten. Dat blijkt uit zijn Mémoires over de periode na de inname van 's-Hertogenbosch: '(...) hoezeer ik in 't vervolg al aanstonds aanleiding kreeg om de Fransche volksvertegenwoordigers, de commissarissen van oorlog en soortgelijke ambten van dezelve te verfoeijen, zoo is het gedrag van de Fransche soldaten zodanig geweest dat hetzelfde, in vergelijking van de onze en van alle andere natiën, niet genoeg kan geroemt worden.'

De 'bevrijding' werkte niet onmiddellijk voor de Bossche burgers. Nog steeds moest door de gewone mensen een prijs betaald worden.

Zo verzochten de bevrijders in november om 400 strozakken, 400 matrassen, 600 paar lakens, 400 dekens en zoveel mogelijk linnengoed af te staan voor het hospitaal van het Franse leger. Iedereen die iets kon missen, kon het naar de Sint-Jan brengen ter 'verligting en verkwikking van noodlijdende ongelukkigen' (de zieke en gewonde Fransen dus).

Tot 22 oktober bleef de stadsregering nog in functie om zo goed mogelijk orde op zaken te houden, in afwachting van een nieuw bestuur. Van het stadsbestuur waren er overigens nogal wat leden de stad uit, en ook degenen die waren gebleven, wisten niet allemaal hoe ze moesten reageren op de nieuwe situatie.

Maar de nieuwe stadsregering, nu municipaliteit genoemd, kwam er. Het Comité Batave, dat bestond uit Jan en Willem Hubert, Gerrit Paape en Pieter Vreede, had de voordracht op 21 oktober klaar. Niet iedereen hoefde te worden vervangen. Van de oude regering waren er 15 lid geweest van de Vaderlandsche Sociëteit en die konden dus min of meer als patriottisch gelden; acht van deze vijftien kwamen ook inderdaad in het nieuwe bestuur. En ook nog twee anderen bleven.

Van de niet herbenoemde leden maakte de helft zich uit de voeten, of ze waren al buiten de stad. Ze waren bang voor Franse guillotine-achtige toestanden, maar dat is in ieder geval volstrekt onterecht gebleken. Wel kregen ze de aanzegging dat ze naar de stad terug moesten keren op straffe van verbeurdverklaring van hun bezittingen. Niemand zou, en dit tekent de mentaliteit, lastig gevallen worden om wat hij vóór of tijdens het beleg gezegd had. Nu, na het beleg, moesten ze zich natuurlijk wél stil houden.

Bij de nieuw-benoemden gaat het duidelijk om mensen uit de gezeten burgerij. Dat is niet nieuw. Wel is nieuw dat voor het eerst sinds 1629 katholieken mee mogen doen in het stadsbestuur. Dit is het eerste duidelijke teken van bevrijding en ook wel het belangrijkste gegeven van 1794; 70 tot 80 procent van de bevolking is niet langer uitgesloten van het bestuur. Dit bedoelen de democratische patriotten, mensen als Paape en Vreede, met 'vrijheid, gelijkheid en broederschap'. Van de mensen die zij voordroegen, waren er 22 katholiek en 18 niet-katholiek. Het gaat om juristen, artsen, kooplui, om een apotheker, een stadsarchitect, een boekhandelaar, een juwelier en een wijnkooper.

Voor deze nieuwe stadsregering was er natuurlijk veel te doen. Ze voerde haar taak

naar best vermogen uit. Toch overheerst bij tijdgenoten de kritiek. Met name Donker Curtius is hard in zijn oordeel: 'ik weet niet uit welk mengelmoes van mensen te zamen gesteld; daar ging het destijds zoo ongeregeld toe, dat het alle begrip te boven gaat'.

Radicale patriottenclubs zijn niet tevreden omdat ze zich alleen in Willem Hubert vertegenwoordigd zien. Latere oordelen zijn positiever.

Op 24 oktober werd de installatie feestelijk gevierd. Er was een optocht waarbij schil- den werden meegedragen van historische figuren waar de patriotten zich in herkenden

Afb.2 Willem V bezoekt het Staatse Leger te velde in april 1794 en pleegt overleg met zijn zonen en generaals (Gravure van G. Brouwer, origineel in beeldarchief sectie Militaire Geschiedenis van de Koninklijke Landmacht, Den Haag).

en vóór het stadhuis werd de Vrijheids- boom geplant. Die historische figuren zijn Brutus - in 1795 zou onze stad door de radicale patriotten Brutusbosch genoemd worden -, Hugo de Groot, Johan van Oldenbarneveldt en de gebroeders de Witt. Uit deze keuze van tegenstanders of slachtoffers van de prinsen van Oranje is duidelijk dat de Oranjeprinsen om zichzelf en als symbool de mensen zijn waar de patriotten in 's-Hertogenbosch zich tegen afzetten. Gedanst en gezongen werd er ook, op de maat en de wijs van de Carmagnolle en het marstempo van de 'Marseillaanen'.

Deze eerste municipaliteit bestuurde maar korte tijd. Op 7 januari zou uit dezelfde mensen een bestuur van 20 leden benoemd worden. En de derde, die op 4 april zou aantreden, was de eerste die gekozen was; een belangrijk feit uit 1795. Aan die verkiezing konden nog maar ongeveer 650 burgers

meedoen, maar het was de eerste 'vrije verkiezing' in 's-Hertogenbosch.

Gerrit Paape was de propagandist van de Bataafse omwenteling in 's-Hertogenbosch en van de vrijheid die door de Fransen en de patriotten gebracht werd. Hij heeft veel geschreven in zijn Bossche tijd. De "s Hertogenbossche Vaderlandsche Courant" was zijn hoofdtaak en broodwinning. Daarnaast stelde hij de eerste 'Republikeinsche Almanak' samen voor de periode 22 september 1794 tot 21 september 1795, het derde jaar van de Franse Republiek dus. Hij schreef verder aan zijn autobiografisch werk 'Republikeinsch Speelreisje van Vrankryk naar Holland' en hij gaf een weekblad uit met de duidelijke titel: 'De Keezensocieteit of weekblad voor den gemeenen Man en Boer, dat is te zeggen, voor de nuttigste classe van Menschen'. Paape benadrukte de 'evenge-lykheid' van mensen niet alleen in de titel van zijn weekblad; ook in de artikelen. Zijn opmerkingen over de gelijkheid van man en vrouw vallen op. Man en vrouw hebben gelijke rechten, zegt hij; in het huwelijk zijn ze gelijkwaardig; in de politiek moeten ook vrouwen een rol vervullen. Uniek in dit verband is de kop van de "s Hertogenbossche Vaderlandsche Courant" van 18 en 21 november 1794. De spreuk in het vignet luidt op die dagen: 'Evengelykheid, Vrijheid, Eenheid en Zusterschap'!

Gelijkheid van godsdienst is voor 's-Hertogenbosch ook een belangrijk gegeven. In de 'Keezensocieteit' ontmoeten een dominee en een priester elkaar en zij kunnen het uitstekend samen vinden. 'Myn lieve Dominé!', zegt de priester; en de dominee: 'Braave Pastoor! ik erken u voor myn broeder'. In de "s Hertogenbossche Vaderlandsche Courant" bleef Paape aandringen op een snelle afhandeling van de Frans-Bataafse veldtocht, gaf hij een uitvoerige verantwoording en uitleg van het verschijnsel 'assigna-

ten' en behandelde hij de opvattingen van de Franse Revolutie over de godsdienst. Dat zijn de opvallendste onderwerpen naast het gewone nieuws.

Daendels en Paape waren de opvallendste patriotten in 1794 in 's-Hertogenbosch. Pieter Vreede hield zich in het begin wat meer op de achtergrond. Hij wachtte op het vertrek van de Fransen en zou de man van 1795 worden in de stad en vooral voor Brabant. En kwam nog de barre winter van 1794/95 en 1795 was voor stad en provincie een tijd van conflicten en moeizaam zoeken naar evenwicht. Het ging toen om het radicalisme van mensen als Willem Hubert en de sociëteit 'Eindlyk uit d'onderdrukking' in 'Brutusbosch' tegenover het staatsmanschap en de inzichten van vooral Pieter Vreede. Maar voor 1794 gelden de woorden van Gerrit Paape:

*'Hier is, voor 't eerst, 's lands heil begonnen!
Hier heeft de Vryheid overwonnen,
En steekt voor 't eerst het hoofd omhoog.'*

Literatuur

- (Caspar van Breugel), Onzijdig verhaal wegens de belegering van 's-Hertogenbosch door de Fransen van den twee-en-twintigsten september, tot de overgaaf der stad op den twaalfden oktober deszelven jaars [met toelichting en naschrift uitgegeven door Abdias Velingius] (Amsterdam 1794); heruitgegeven door A. van Sasse van Ysselt, 'Dagregister gehouden door een voornaam inwoner der stad 's-Hertogenbosch tijdens hare belegering door de Fransen in 1794', in: Taxandria 6 (1899) 207-213, 241-279 en 289-296 (naar de uitgave van 1794 maar zonder genoemde toelichting en naschrift; maar wel met vele andere aantekeningen); opnieuw heruitgegeven door Coen Free, in: Negen schoten met grof canon, Bossche oorlogsdagboeken 1629, 1794, 1944 ('s-Hertogenboek 9, 's-Hertogenbosch 1993, eveneens zonder genoemde toelichting).

- N.B. Noot van de redactie: over het auteurschap bestaat onduidelijkheid. Volgens een (eigen-tijdse ?) aantekening voorin het exemplaar dat berust bij het Stadsarchief 's-Hertogenbosch is garnizoenspredikant Velingius de auteur; Van Sasse van Ysselt noemt in zijn uitgave als auteur mr. C. van Breugel, ontvanger van Oisterwijk en Maasland, echter zonder bronvermelding. Caspar van Breugel was tevens een van de twee stadssecretarissen van 's-Hertogenbosch (vanaf 1781; mogelijk oefende hij dit ambt tijdens het beleg niet meer uit want zijn protocol eindigt in juli 1794).
- Boudewijn Donker Curtius, *Mémoires* (manuscript aanwezig op het Stadsarchief van 's-Hertogenbosch; beschrijft de toestand in 's-Hertogenbosch na de inname van de stad door Pichegru)
 - 's-Hertogenbosche Vaderlandsche Courant, 1794-1795 (aanwezig in de bibliotheek van de KUB)
 - J.C.A. Hezenmans, 's-Hertogenbosch van 1629 tot 1798 ('s-Hertogenbosch 1899)
 - J.H. Kesman, Herinneringen uit het beleg van 's-Hertogenbosch in het jaar 1794, in: *De Militaire Spectator* (1835) 231-242
 - A.R.M. Mommers, *Brabant van Generaliteitsland tot Gewest*. 2 dln., (Utrecht/Nijmegen 1953)
 - Charles de Mooij, *Eindelyk uit d'Onderdrukking. Patriottenbeweging en Bataafs-Franse tijd in Noord-Brabant 1784-1814* (Zwolle 1988)
 - Gerrit Paape, *Republikeinsch Speelreisje van Vrankryk naar Holland, Tweede stukje*, ('s-Hertogenbosch/Amsterdam 1795)
 - Gerrit Paape, *De wederkeerende patriot, aan de burgers van 's-Hertogenbosch* (1794). Uit dit gedicht zijn de geciteerde versregels afkomstig.
 - G. Rooijackers e.a., *Voor 'Brabands Vryheid': patriotten in Staats-Brabant ('s-Hertogenbosch 1988)*
 - F.H.A. Sabron, *De oorlog van 1794-95 op het grondgebied van de Republiek der Vereenigde Nederlanden*, 2 dln. (Breda 1892-1893)
 - A. van Sasse van Ysselt, *De overgave van de vesting 's-Hertogenbosch in 1794 aan de Fransche republikeinen onder Pichegru*, in: *Taxandria* 46 (1939) p. 202-224 (en aldaar aangehaalde andere artikelen van deze auteur in *Taxandria*)
 - S. Schama, *Patriots en liberators. Revolution in the Netherlands 1780-1813* (New York 1977)
 - Pieter Vreede, *Levensloop* (manuscript is aanwezig op het Rijksarchief in Noord-Brabant en wordt in 1994 uitgegeven door M.W. van Boven en G.J.W. Steijns)
 - Adriaan van der Willigen, *Autobiografische aantekeningen* (aanwezig op het gemeentearchief Tilburg)
 - C.H.E. de Wit, *De strijd tussen Aristocratie en Democratie in Nederland 1780-1848* (dissertatie 1965)
 - *Bossche Bouwstenen* dl. IV ('s-Hertogenbosch 1981; bundel gewijd aan de gevolgen van '1794' voor 's-Hertogenbosch)